

NAXÇIVAN MR ƏRAZISININ EKOGEOMORFOLOJİ GƏRGİNLİYƏ GÖRƏ RAYONLAŞDIRILMASI

X.A.Tanrıverdiyev, A.S.Səfərov

*Azərbaycan MEA akademik H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu,
AZ 1143, Bakı, H.Cavid prospekti, 115*

Toplanmış fond və ədəbiyyat materiallarının, eləcə də son illər aparılan və toplanan çöl-ekspedisiya materiallarının sintetik təhlili əsasında ərazidə bir-birindən fərqli xüsusiyyətlərinə görə səciyyələnən dörd ekogeomorfoloji gərginlik sahələri ayrılmış və bunları əksətdirən ekogeomorfoloji gərginlik xəritəsi tərtib edilmişdir.

Giriş. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisi geoloji və geomorfoloji quruluşuna görə çox mürəkkəb olub, yüksək enerjiyə malik relyefi kəskin və ekstremal arid iqlim şəraiti, eroziya, fiziki aşınma, qravitasiya və başqa proseslərin təsiri altında intensiv şəkildə parçalanmış, dağılmış və demək olar ki, başdan-başa çılpqlaşmışdır.

Respublikanın relyefinin müasir durumunun yaranmasında ayrı-ayrı dövrlərdə baş vermiş tektonik hərəkətlər, maqmatizm prosesləri, buzlaşmalar, qravitasiya prosesləri və onların müasir relyefdə saxlanan izləri mühüm rol oynamışdır.

Tədqiqatın metodikası. Ərazidə müasir ekogeomorfoloji şəraiti müəyyənləşdirmək, onun əsas xüsusiyyətlərini səciyyələndirmək üçün müxtəlif illərdə aparılmış geoloji və geomorfoloji tədqiqatlarla yaxından tanış olmaqla yanaşı, ərazidə yayılmış və müxtəlif sahələrdə müxtəlif intensivliklə baş verən ekzodinamik proseslər öyrənilmiş, onların təsnifatı aparılmış, yayılma arealı dəqiqləşdirilmiş, intensivliyi müəyyənləşdirilmiş və xəritələşdirilmişdir.

Ərazidə ekogeomorfoloji şəraiti müəyyənləşdirmək üçün relyefin mühüm parametrlərindən olan morfometrik təhlili aparılmış (dərinə parçalanma, üfüqi parçalanmanın sıxlığı, səthi meyillilik) və müvafiq tədqiqatlar aparmaqla onları əksətdirən xəritələr tərtib edilmişdir. Morfometrik xəritələrin kompleks təhlilinə əsasən, ərazi üçün morfogərginlik xəritəsi tərtib edilmişdir.

Tərtib edilmiş ekzodinamik proseslər və relyef formaları, morfometrik, morfogərginlik xəritələri, eləcə də morfostruktur və morfosкульптур relyef formalarının xüsusiyyətlərinin sintetik təhlili əsasında ərazidə dörd ekogeomorfoloji gərginlik rayonu ayrılmış və irimiqyaslı ekogeomorfoloji gərginlik xəritəsi tərtib edilmişdir.

Zəif ekogeomorfoloji gərgin sahələr, əsasən, Araz çayı boyunca yerləşən Sədərək və Şərur düzənliklərini, Qıvrıq platosu ilə Duzdağ platosu arasında

yerləşən Böyükdüzü, Cəhriçayın aşağı hissəsi də daxil olmaqla, Naxçıvançay boyu düzənlik və Əlincəçay dərəsində Caməladin, Abrakunis və Bənənyar kəndlərinin yerləşdiyi dərə boyu düzənliyi əhatə edir.

Düzənliyin səthi bəzi yerdə şorlaşma (Dəhnə dağının şərq ətəyində, Böyükdüzdə), bəzi yerlərdə isə bataqlaşma (Sədərək düzünün Arazboyu hissəsi və Araz su qovşağı su anbarının sahilləri) proseslərinə məruz qalaraq zəif gərginliyə malikdir. Düzənlikdə bu kateqoriya daxilində səthi meyillilik 5°-dən az olub, üfüqi parçalanmanın sıxlığı hər km²-də 1 km-dən az, dərinə parçalanmanın kəmiyyəti isə bəzi yerlərdə 50 m-ə çatır. Məli düzənliyin aşağı pilləsini təşkil edən əsasən müasir dövrün allüvial, allüvial-prolüvial çöküntülərindən təşkil olunmuş bu hissə müxtəlif hündürlükdə yerləşən çay terraslarından ibarət olub Araz çayı boyu uzanaraq çayın və onun sol qollarının gətirmə materiallarından təşkil olunmuş Sədərək, Şərur, Böyükdüz, Naxçıvan, Güllüstan və b. düzənlikləri əhatə edir. Bəzi sahələrdə düzənliyin səthi gətirmə konusları, çay dərələri, yarıq və qobularla müəyyən dərəcədə mürəkkəbləşmişdir (1-ci şəkil).

Naxçıvan törəmə çökəkliyi qərbdə Şərqi Arpaçay hövzəsi, şərqdə Əlincəçayın dərəsi ilə əhatələnib, şimalda dərin tektonik qırılma boyu Ağqaya qalxmasına bitişir. Ş.Ə.Əzizbəyova görə (Азизбеков, 1961), Naxçıvan çökəkliyi şərqdə Ordubad sinklinorisinin üst oliqosen yaşlı xətti strukturları, qərbdə isə Şərur-Culfa antiklinorisinin mezozoy strukturları üzərində əmələ gəlib, xüsusi qırıqlıq planına malikdir. Qədim struktur plana münasibətinə və formalaşma xüsusiyyətinə görə Naxçıvan çökəkliyinin qərb hissəsi Şərur-Culfa antiklinorisi daxilində yerləşir və inversion xarakterlidir, şərq hissəsi isə Ordubad sinklinorisi daxilində yerləşib, irsi morfostruktur səciyyəsi daşıyır. Naxçıvan çökəkliyi daxilində bəzi strukturlar istisna olmaqla, demək olar ki, bütün strukturlar relyefdə birbaşa öz əksini tapmışdır. Morfostruktur kifayət qədər mürəkkəb quruluşa ma-

lik olub, onun daxilində aşağıdərəcəli morfostrukturlar – antiklinal tirələr, yüksəkliklər və sinklinal düzənliklər, platolar ayrılır. Çökəkliyin bir hissəsini təşkil edən Ordubad sinklinorisi daha mürəkkəb quruluşa malik olub, tektonik qırılmalarla sıx parçalanmışdır. Sinklinori daxilində eosen-oliosen yaşlı strukturlar üzərində əmələ gəlmiş miosen-alt pliosen yaşlı qalxımlar və əyilmələr relyefdə aydın şəkildə öz əksini tapır. Qalanları isə Ağqaya, Nehrəm-Darıdağ qalxımları, Nors-Tirkeş və Paradaş çökəklikləri sərbəst strukturlar olub, daha aşağıdərəcəli morfostrukturlarla mürəkkəbləşir. Belə ki, Ağqaya qalxımı daxilində xüsusi Ağqaya antiklinal silsiləsi, Şahbuztəpə, Ərəfsə sinklinal platoları, Sarıdağ monoklinal silsiləsi, Alçalıdağ antiklinal silsiləsi və Boyəhməd antiklinal tirəsi ayrılır.

Mülayim ekogeomorfoloji gərginliyə malik olan sahələr, əsasən, allüvial-prolüvial düzənliklərin tektonik qalxmaya məruz qalmış dağətəyi hissələrini, bəzi dağarası çökəklikləri (Tirkeş, Nəhəcir, Şurut, Qaradərə və b.), qədim çay dərələrinin (Paleo-Əlinçəçay) geniş hissələrini və Əlinçəçay, Qaradərəçay, Gilançay, Vənəndçay, Əylisçay, Ordubadçay və Zəngəzur silsiləsinin cənub-qərb yamacından axıb, Araz çayına tökülən digər kiçik çayların gətirmə konuslarını və konusarası sahələri əhatə edir. Bu ərazilər quru çay dərələri, qobu-yarğan şəbəkəsi, delüvial şleyflər, selli çayların gətirmə konusları və müxtəlifölçülü sel materialları ilə mürəkkəbləşmişdir. Bu kateqoriyaya daxil olan ərazilərdə dərinə parçalanmanın kəmiyyəti 100-200 m arasında dəyişərək üfüqi parçalanmanın sıxlığı hər km²-də 1-1,5 km, səthi meyilliliyin isə 5-15° arasında olması ilə səciyyələnir.

Dağətəyi denudasion maili düzənlik Araz çayının sol sahili boyu uzanaraq onun sol qollarının aşağı hissəsində kifayət qədər geniş sahəni əhatə edir. Düzənlik müxtəlif dövrlərdə çökdürülmüş və əsasən allüvial, allüvial-prolüvial, delüvial çöküntülərdən, bəzi sahələrdə isə, xüsusilə Qarabağlar, Xok, Qıvrıq, Şahtaxtı kəndləri ərazisində qismən travertinlərdən təşkil olunmuşdur (Азизбеков, 1961; Азизбеков, Рустамов, 1972; Абасов, 1989; Гаджиев, 1999; Геология Азербайджана..., 2007).

Maili düzənliyin nisbətən yüksək pilləsini təşkil edən dağətəyi hissəsi allüvial-prolüvial çöküntülərdən və qismən də travertinlərdən təşkil olunub, pliosendən əvvəlki dövrdə intensiv çökmə və çöküntütoplanma sahəsi olmuşdur. Qalınlığı 40 m-ə çatan üst pliosen yaşlı hamarlanmış, yaxşı çeşidlənmiş çaqıl daşlardan ibarət bu çöküntülər zəif qırıqığa toplanmış miosen yaşlı mergel, qumdaşı və gillərdən ibarət duzlu qatların üzərində yatmışdır. Düzənliyin səthi suayırıcılarda hamar zirvələri ilə səciyyələnən yüksəkliklər və intensiv inkişaf etmiş yarğan-qobu şə-

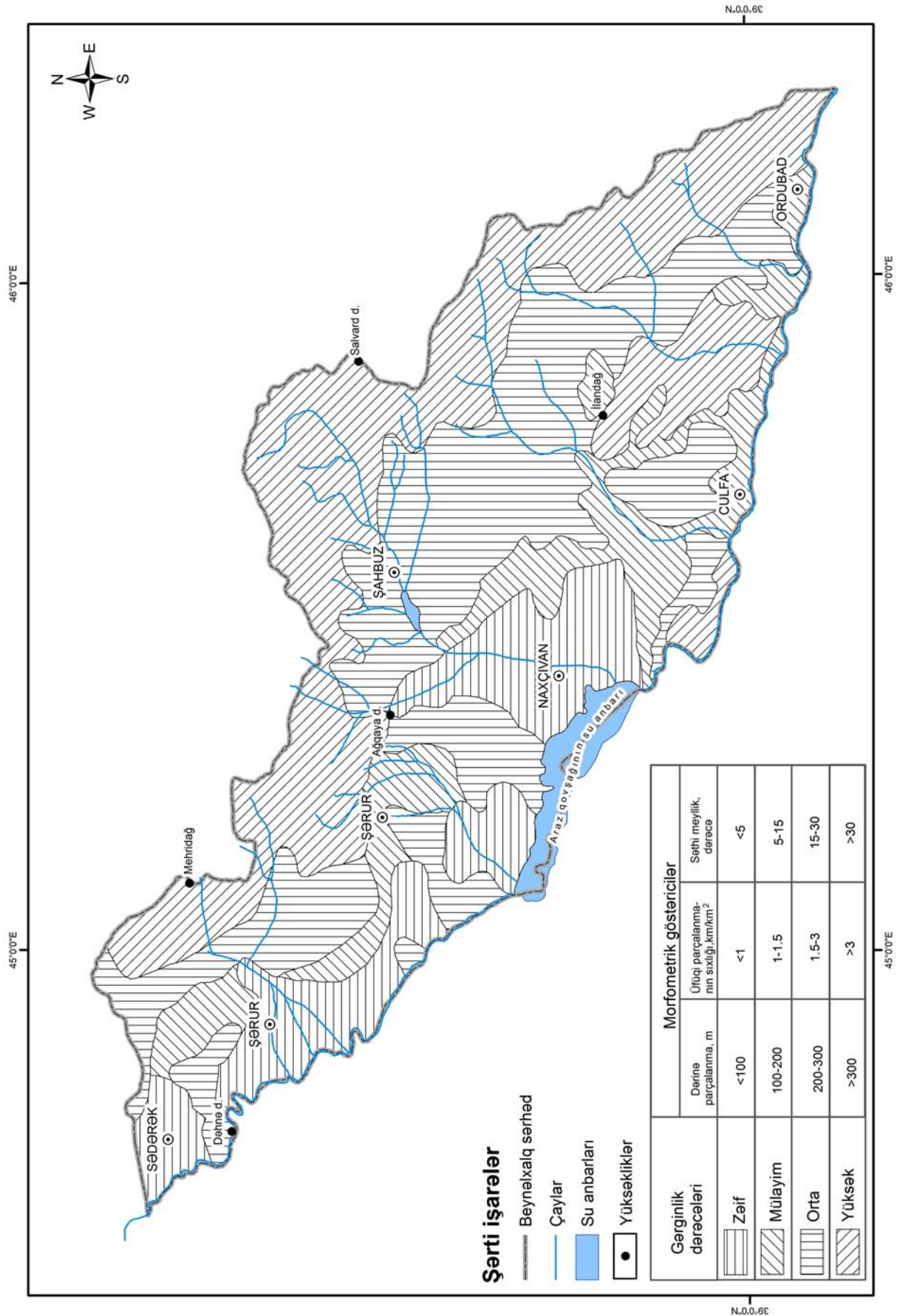
bəkəsi, yeraltı eroziya və gil karstları ilə mürəkkəbləşmişdir. Bəzi sahələr hətta bedləndə çevrilmişdir.

Relyefdə miosen-alt pliosen yaşlı iki eyniadlı sərbəst struktur çökəklik əmələ gətirən Nors-Tirkeş çökəkliyini şərqdə oliqosen yaşlı, qərbdə isə bir qədər qədim strukturların üzərində əmələ gəlmiş aşağıdərəcəli morfostrukturlar (Sələsuz sinklinal platosu və Lizbirt, Kərməçatax antiklinal tirəsi) əhatə edir.

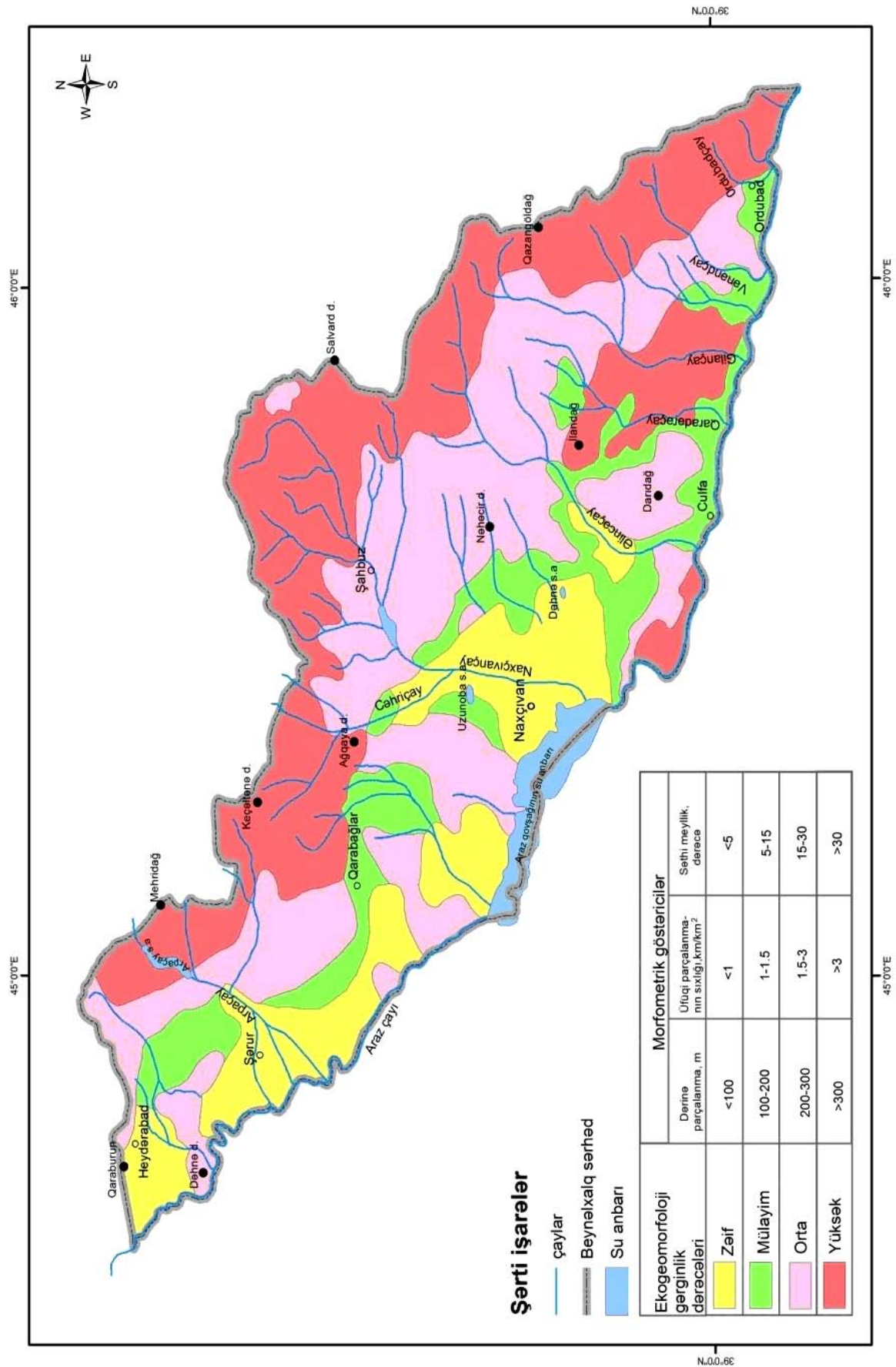
Ağqaya morfostrukturundan cənub-şərqdə yerləşən Paradaş morfostrukturunu daxilindəki aşağıdərəcəli morfostrukturlar – Xanəyin, Başkənd, Göydağ tektonik-maqmatik qalxımları, Qaraulxana (Babək qalası) antiklinal silsiləsi, Bənanyar, Şurut və Toxluca sinklinal çökəklikləri, Çasırdag, Daşbaşı və Çaxmaqılı sinklinal platoları ayrılır və mürəkkəb quruluşlu relyef əmələ gətirir.

Orta dərəcədə ekoloji-geomorfoloji gərginliyə malik sahələr Zəngəzur silsiləsinin cənub-qərb yamacında orta və alçaqdağlıq sahələri, Duzdağ, Qıvrıq platolarını, Dəhnə və Dəlidağ yüksəkliklərini əhatə edir. Bu sahələr yarğan və yeraltı eroziya və digər proseslərlə parçalanıb, relyefinin nisbətən yumşaq xarakter daşması ilə yüksək gərginlikli sahələrdən fərqlənir. Bu sahələrdə dərinə parçalanmanın kəmiyyəti 200-300 m arasında, üfüqi parçalanmanın sıxlığı hər km²-də 2-3 km-ə qədər olub, səthi meyillilik 15-30° arasında dəyişir (2-ci şəkil).

Alçaqdağlıq ərazi arid proseslərin üstünlüyü şəraitində müvafiq relyef formalarının geniş yayılması ilə səciyyələnir. Ərazidə tektonik qırılmalar boyu baş verən hərəkətlər nəticəsində yaranmış kuest tipli monoklinal relyef formaları, terraslaşmış müasir və qədim çay dərələri, dağdaxili çökəkliklər, ekstruziv günbəzlər, monoklinal tirələrin və yüksəkliklərin ətəyində formalaşan pedimentlər, delüvial şleyflər inkişaf etmiş və alçaqdağlıq relyefi kifayət qədər mürəkkəbləşmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mərkəzi hissəsində alçaqdağlıq ərazi şimal-şərqdə Kolanı kəndindən başlamış cənub-qərbdə Sələsuz kəndinə qədər ərazini əhatə edir. Bu sahədə alçaqdağlıq, əsasən, eosenin denudasiya proseslərinə qarşı müqaviməti zəif olan tufkonqlomeratlardan, tufbrekçiyalardan, tuflu qumdaşlarından təşkil olunmuşdur. Cəhriçaydan qərbdə Bağırşaq dərəsi ilə Şərqi Arpaçay arası ərazidə və Naxçıvançaydan şərqdə alçaqdağlıq monoklinal quruluşa malik tirə və yüksəkliklərin yayılması ilə səciyyələnir. Ərazinin şərq hissəsində monoklinal strukturlar denudasiyaya qarşı davamlı olan eosen əhəngdaşları ilə mühafizə olunduğuna görə bir neçə tirə əmələ gəlmişdir. Bir qədər cənub-şərqdə isə ərazinin denudasiyaya qarşı nisbətən zəif süxurlardan təşkil olunması ilə əlaqədar dərələr genişlənmiş və suayırıcılar hamar xarakter almışdır.

1-ci şəkil. Naxçıvan MR ərazisinin morfogeniklik xəritəsi (morfometrik xəritələrin əsasında tərtib edilmişdir)

2-ci şəkil. Naxçıvan MR ərazisinin ekoloji-geomorfoloji gərginlik xəritəsi

Alçaqdağlıqda morfoloji quruluşu və nisbi yüksəkliyi ilə ətraf ərazilərdən kəskin fərqlənən ekstruziv günbəzlər geniş yayılmışdır. Bu tip formaların ən böyüyü İlandağ ekstruziv günbəzi olub, ərazinin cənubunda yerləşir. Sonuncudan şimal-qərbdə Berdik, Xanəyə, Əlincə, Qazançı günbəzləri, masaşəkilli Nəhəcir yüksəkliyi və Cəhriçaydan cənub-şərqdə Sirab, Qaraqala, Xalxal və Paiz kəndləri yaxınlığında ekstruziv günbəzlərdən ibarət tirələr uzanır. Ərazinin cənub-şərqində Culfa və Ordubad şəhərləri arasında alçaqdağlığın cənub hissəsində şərq istiqamətində uzanan silsilə və tirələrin cənub ətəyi boyu yamacların paralel şəkildə geri çəkilməsi nəticəsində arid denudasion ərazi üçün səciyyəvi olan pedimentlər inkişaf etmişdir.

Şəhur-Culfa antiklinorisinin şimal-qərb davamını təşkil edən Şəhur antiklinor silsiləsi, qədim struktur plana uyğun olaraq, irsi xarakter daşıyır və tektonik cəhətdən fəal morfostrukturdur. Quruluşunda qalınlığı 4000-4500 m-ə çatan devon və trias yaşlı çökmə süxurlar iştirak edən silsilə tektonik struktura uyğun gəlməsi ilə səciyyələnir. Ancaq uzun tarixi inkişaf yolu keçməsi ilə əlaqədar olaraq silsilə dərin çay dərələri, quru dərələr və müxtəlif istiqamətli tektonik qırılmalarla intensiv şəkildə parçalanmışdır. Silsilənin quruluşunda devon çöküntülərindən başqa, karbon, perm, təbaşir və paleogen yaşlı gilli şistlər, əhəngdaşları, qumdaşları və b. çökmə süxurlar da iştirak edir ki, bunlar da güclü dəyişikliklərə və tektonik qırılmalara məruz qalması ilə fərqlənir. Relyefin parçalanmasında mühüm rol oynayan tektonik qırılmalar və üstəgəlmələr boyunca çoxlu miqdarda pillələr və sıldırım yamaclar formalaşmışdır.

Ərazinin arid iqlim şəraiti, yamacların cılıp və çox dik olması, eləcə də yumşaq süxurların geniş yayılması ilə əlaqədar olaraq xətti, səthi və yeraltı eroziya prosesləri sürətlə inkişaf etmiş və yamaclar, dərələr, yarganlar və digər morfoskulptur formalarla intensiv parçalanmışdır. Yamaclarda daş axınları, yamacın ətəyində isə delüvial şleyflər formalaşmış və töküntü materialları geniş inkişaf etmişdir.

Şəhur antiklinor silsiləsi daxilində yuxarıda göstərilən əlamətlərinə görə bir-birindən fərqlənən və Şəhur-Culfa antiklinorisinin yura strukturlarına uyğun gələn və irsi səciyyə daşıyan daha aşağı-dərəcəli Yaycı-Sədərək, Yuxarı Danzık, Mehridağ, Ərdağlı antiklinal silsilələri, Avuş, Ardodığ, Münhbalaoglu monoklinal silsilələri, Hinədal sinklinal silsiləsi və Baysal sinklinal platosu kimi morfostrukturlar ayrılır.

Ərazidə geodinamik cəhətdən daha fəal olan, fiziki aşınma, qravitasiya proseslərinin üstünlük təşkil

etdiyi və dərə eroziyası ilə intensiv şəkildə parçalanmış Zəngəzur silsiləsinin yüksək dağlıq zonası, Ordubad şəhərindən şimalda və şərqdə yerləşən sahələri, Vənəndçay, Gilançay, Əlincəçay və Naxçıvançayın yuxarı hissələrində yerləşən Dırmis-Parağaçay-Əliağa-Bayəhməd-Ərəstə-Keçili-Kolanı kəndlərini birləşdirən xətdən yuxarı, eləcə də Dərələyəz silsiləsində Küküçay, Cəhriçay, Qubaxlıçay hövzələrinin yuxarı hissələri, Arınc-Badamlı-Kəlməçataq-Paiz-Çalxangala-Axura kəndləri xəttindən olan, eyni zamanda, Arpaçay hövzəsində eyniadlı su anbarından yuxarıda yerləşən və yüksək səthi meyilliliyi, relyefinin mürəkkəbliyi ilə səciyyələnən sahələr ekogeomorfoloji cəhətdən yüksək gərginliyə malik ərazilər kimi ayrılmışdır. Eyni zamanda, muxtar respublikanın cənub-şərq hissəsində yerləşən, tektonik çatlarla intensiv şəkildə mürəkkəbləşmiş və arid iqlim şəraitində qravitasiya, yargan və yeraltı eroziya prosesləri ilə intensiv parçalanmış Nehrəm platosu, İlandağ, Qaraulxana, Qyuxlu qalxımları və onların arasında yerləşmiş ərazilər də bu kateqoriyaya daxil edilmişdir. Bu sahələrdə dərininə parçalanmanın kəmiyyəti 300 m-dən çox, səthi meyillilik isə 30°-dən çox olması ilə səciyyələnir.

Əsasən mezozoyun karbonatlı, kaynozoyun vulkanogen və vulkanogen-çökmə süxurlarından təşkil olunmuş orta dağlıq zona Zəngəzur silsiləsinin suayrıcısına paralel olaraq cənub-şərqdən şimal-qərb istiqamətində uzanır və qərbdə Dərələyəz silsiləsinin qərb hissəsini əhatə etməklə Ermənistan sərhədi boyu davam edir. Relyefin formalaşmasında dərə eroziyası, səthi yuyulma, fiziki və kimyəvi aşınma prosesləri mühüm rol oynamışdır. Ərazi dikyamaclı, "V"-şəkilli çay dərələri ilə intensiv parçalanmışdır. Dərələrin geniş yerlərində əhalinin əsas əkin və bağ sahələrini təşkil edən erozion və erozion-akkumulyativ mənşəli çay terrasları inkişaf etmiş, qədim çay dərələrinin izləri yaxşı saxlanılmışdır. Başqa zonlardan fərqli olaraq orta dağlıqda otlaq və təsərrüfat sahələri üçün əlverişli olan düzəlmə səthləri, monoklinal quruluşlu relyef formaları daha geniş yayılmışdır.

Yüksək dağlıq zonada relyefin formalaşmasında nival-buzlaq, eroziya, gecə ilə gündüz arası temperatur fərqi kəskin dəyişməsi ilə əlaqədar olan fiziki aşınma, qravitasiya prosesləri əsas rol oynayır. Bununla əlaqədar olaraq, bu zonada cılıp qayalar, konusşəkilli zirvələr, "V"-şəkilli dar və dərin dərələr, buzlaq sirkələri, karlar, troq dərələr, moren çöküntülər, kar gölləri inkişaf etmişdir. Fiziki aşınmanın intensivliyi ilə əlaqədar olaraq, yamaclarda müxtəlifölçülü ovuntu materialları toplanmışdır. Ayrı-ayrı şiş zirvələr denudasiya proses-

lərinə qarşı davamlı olan və ərazidə geniş yayılmış maqmatik süxurlardan təşkil olunmuşdur.

Bura üçün səciyyəvi relyef formalarından biri də quru dərələrdə müşahidə edilən və "daş çaylar" adlanan daş axınlarıdır. Qırışqlı-faylı quruluşlu yüksək dağlıq zona Dərələyəz silsiləsində Ardağlı, Keçəltəpə, Buzqov zirvələri arası sahədə və Küküçayın yuxarı hissəsində Keçəldağ və Qoqu zirvəsi ətrafı sahəni, eləcə də Zəngəzur silsiləsinin suayırıcı zonasını və ona yaxın əraziləri əhatə edir.

Zəngəzur horst-antiklinor silsiləsi respublikanın şərq hissəsində yerləşir və qədim geoloji struktura uyğun olaraq submeridional istiqamətdə uzanır. O, vahid morfostruktur kimi neotektonik mərhələdə yaranıb, qismən Ordubad sinklinorinin şimal-şərq qanadını əhatə edir (Азизбеков, Рустамов, 1972). Silsilənin dar və dərin dərələrlə intensiv parçalanması, relyefinin çox kəskin və ziddiyyətli olması, yamaclarının dik və pilləli xarakter daşınması, suayırıcı hissədə şiş zirvələrin olması onun səciyyəvi xüsusiyyətlərindən olub, ərazini morfoloji cəhətdən çox mürəkkəbləşdirir. Silsilə cənub-şərq istiqamətində kəskin şəkildə alçalararaq, Araz çayının "Mehri dərəsi" adlanan dərin və dar dərəsi ilə kəsilir.

Zəngəzur horst-antiklinor qalxması daxilində öz morfoloji və genetik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənən aşağıdakı daha aşağıdərəcəli morfostrukturlar ayrılır: Cənubi Zəngəzur tektonik-maqmatik horst silsiləsi, Qaranquş-Pyazbaşı monoklinal silsiləsi, Urmis-Pəzməri monoklinal tirəsi, dağarası çökəkliklər və başqa bir sıra vulkanik (maqmatik) morfostrukturlar ayrılır ki, bunlardan da ən böyüyü Mehri-Ordubad plutonuna uyğun gəlir.

Dərələyəz silsiləsi inversion sinklinal quruluşlu olub, qədim struktur planı köndələn istiqamətdə kəsən qırışqlı-faylı substrat üzərində yeni tektonik mərhələdə əmələ gəlmişdir. Dərələyəz morfostrukturunu Ordubad sinklinorinin şimal və şimal-qərb hissəsində formalaşmışdır. Silsilə şərq hissədə, onun üzərində yerləşən alt pliosen yaşlı effuziv-piroklastik tərkibli "biçənək" çöküntü qatından təşkil olunmuş vulkanik morfostrukturlar və intruziv kütlələrlə mürəkkəbləşmişdir.

Dərələyəz morfostrukturunu daxilində öz morfoloji və genetik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənən aşağıdərəcəli Buzqov, Badamlı, Zernel, Biçənək, Almalıdağ, Qabaxtəpə və Kolanı morfostrukturları ayrılır. Buzqov, Badamlı, Zernel və Biçənək morfostrukturları tektonik strukturlara uyğun

gəlib, irsi xarakter daşısa da, sonuncu morfostruktur Ordubad sinklinorinin miosen struktur planına münasibətinə görə inversion xarakter daşıyır və mürəkkəb quruluşu ilə səciyyələnir.

Nehrəm-Darıdağ günbəzvari qalxımı üst mezozoy və eosen-oliosen yaşlı strukturlar üzərində əmələ gəlmiş törəmə mənşəli mürəkkəb morfostrukturudur. Nehrəm günbəzvari yüksəkliyi daxilində Noxudlu monoklinal silsiləsi, Darıdağ qalxımı daxilində isə Darıdağ silsiləsi, Sabirkənd, Ağdaş və Düylünçay monoklinal tirələri ayrılır. Bu morfostruktur formalar yarıqan şəbəkəsi və gil karstları ilə intensiv şəkildə parçalanmış və bəzi yerlərdə bedləndə çevrilmişdir.

Nəticə. Ərazi üçün ekzodinamik proseslər və relyef formaları və morfogərginlik xəritələri tərtib edilmişdir.

Ekzodinamik proseslər və relyef formaları, relyefin morfometrik və morfostruktur, morfoskulptur relyef formaları xüsusiyyətlərinin sintetik təhlilinə əsasən, muxtar respublikanın ərazisində dörd ekogeomorfoloji gərginlik rayonu ayrılmış və irimiqyaslı ekogeomorfoloji gərginlik xəritəsi tərtib edilmişdir: **zəif gərgin ərazilər** – Sədərək, Şəhur düzənlikləri, Böyüküz, Naxçıvançay boyu düzənliklər və s.; **mülayim gərgin ərazilər** – allüvial-prolüvial düzənliklərin dağətəyi hissəsi, Tirkeş, Nəhəcir, Şurut, Qaradərə çökəklikləri və s.; **orta dərəcədə gərgin ərazilər** – Zəngəzur silsiləsinin cənub-qərbində **alçaqdağlıq** və orta dağlığın bəzi sahələri, Darıdağ, Qıvrıq platoları, Dəhnə, Dəlidağ **yüksəklikləri** və s.; **yüksək gərgin ərazilər** – Zəngəzur silsiləsinin **yüksək dağlıq** zonası, Dərələyəz silsiləsində Küküçay, Cəhriçay, Qabaxlıçay hövzələri və s.

ƏDƏBİYYAT

- АБАСОВ, М.А. 1989. Рельеф Среднеараксинской депрессии и смежных гор. Элм. Баку. 187 с.
 АЗИЗБЕКОВ, Ш.А. 1961. Геология Нахчыванской АССР. Госгеолтехиздат. Москва. 502 с.
 АЗИЗБЕКОВ, Ш.А., РУСТАМОВ, М.Н. 1972. Тектонические условия формирования гранитоидных интрузий (на примере Мегри-Ордубадского батолита). *Геотектоника*. 6, 106-117.
 ГАДЖИЕВ, В.Д. 1999. Палеогеморфология областей мезокайнозойского вулканизма Нахчывани и Талыша. Изд-во АН Азерб.Респ. Баку. 194 с.
 ГЕОЛОГИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА. Т.1. 2007. Nafta-Press. Баку. 579 с.

Məqaləyə Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü E.K.Əlizadə rəy vermişdir.